

УДК: 94(369.1)。“03/04”

Михайло ЧУЧКО, Ярослав ЯНОВСЬКИЙ

ПРОБЛЕМИ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ГУНІВ ТА ІСТОРИЧНОЇ МОТИВАЦІЇ ГУНСЬКОГО НАШЕСТЯ НА ЄВРОПУ (I)

У статті автори розглядають аспекти, пов'язані з проблемами етнічної ідентифікації гунів, які з'явилися на терені Європи в добу Пізньої Античності. Крім того, в статті висвітлюються і аналізуються провідні сучасні концепції російських, англійських та французьких вчених, присвячені саме походженню європейських гунів та їх наступній етнічній трансформації і асиміляції.

Ключові слова: гунни, гунни в Європі, гунське нашестя, готи, стародавні германці, Рим і варвари, війни гунів, війни готів, Аттіла, падіння Риму.

Михаил ЧУЧКО, Ярослав ЯНОВСКИЙ

ПРОБЛЕМЫ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ ГУНОВ И ИСТОРИЧЕСКОЙ МОТИВАЦИИ ГУНСКОГО НАШЕСТВИЯ НА ЕВРОПУ

В статье авторы рассматривают аспекты, связанные с проблемами этнической идентификации гуннов, которые появились на территории Европы в период Поздней Античности. Кроме того, в статье освещаются и анализируются современные концепции российских, английских и французских учёных, где они рассматривают проблему происхождения европейских гуннов, а также их последующие этнические трансформации и ассимиляции.

Ключевые слова: гунны, гунны в Европе, гунское нашествие, готы, древние германцы, Рим и варвары, войны гуннов, войны готов, Аттіла, падение Рима.

Mykhailo CHUCHKO, Yaroslav YANOVSKIY

THE HUNS' ETHNIC IDENTITY ISSUES AND HISTORICAL MOTIVATION OF THE HUNS' RAID IN EUROPE

The body of the article goes on to discuss the problem of historiography interpretation aspects and conceptual thinking of the Huns' issue in the course of the European history in late Antique times by outstanding researches. It should be noted that the authors analyze social and civilization peculiarities of the "Huns invasion" phenomenon in Europe in the 4-5th centuries.

Key words: Huns, Huns in Europe, Huns invasion, Goths, Teutons, Rome and barbarians, Huns wars, Goths wars, Attila, Rome's decline.

Розглядаючи аспекти історіографічної інтерпретації та концептуального осмислення відомими дослідниками гунської проблеми в історії Європи доби пізньої античності, в першу чергу варто відзначити збереження її наукової актуальності через цілу низку недостатньо вивчених питань, пов'язаних з оцінкою ролі та значення саме гунського чинника в міграційному процесі,

який охопив багато варварських племен у IV ст. Отже, висвітлення точок зору й аналіз узагальнюючих висновків кількох провідних учених – К. Іностранцева [8], Л. Гумільова [5, 6], О. Менчен-Хелфена [23, 24], Л. Мюссе [9], Л. Альфана [2] – стосовно виділеної тематики мають на меті розкрити соціоцивілізаційні особливості феномена гунської інвазії на європейському континенті й охарактеризувати його сутнісні ознаки згідно з позиціями, репрезентованими цими науковцями.

Мал. 1. Картина французького художника-баталіста середини XIX ст. Альфонса де Невіля "Варвари, які сіють смерть (Вторгнення гунів у Європу)".

Мал. 2. Картина французького художника-баталіста середини XIX ст. Альфонса де Невіля "Атака гунського війська на чолі з Аттілою".

А.Я. Гуревич, стисло й однобічно (у дещо категоричній формі) оцінюючи історичну "константу" нашествия гунів для греко-римської Імперії, підкреслює: "Різкий перелом у стосунках між Римом і варварами настав після того, як гуни – войовничий народ, який жив у Центральній Азії в I-II ст. н.е. почав переселятися на простори Східної Європи, тиснучи племена готів, які там тоді мешкали. Гуни з усіх варварів, з котрими прийшлося зіткнутися римлянам, навіювали їм найбільший страх. Германці були знайомі із землеробством, тоді як гуни залишались кочовиками. В цих одягнених у шкіри вершниках незвичного монгольського типу римляни бачили не стільки людей, скільки породження демонів ... Вторгнення у Європу гунів (див. мал. 1, 2) стало тим історичним поштовхом, котрий перетворив боротьбу між варварами і Римом у завоювання ними Імперії. Рух германських та інших племен під впливом цього поштовху отримав назву Великого переселення народів" [4, с. 31].

К. Інотранцев у класичній праці "Хуни та гуни" ще всередині 20-х рр. минулого століття запропонував тюркологам застосувати назву "гуни" для європейської гілки хунів [8, с. 181], щоб уникнути термінологічної плутанини. У висновках, які не втратили свого концептуального значення і в наш час, російський історик-номадист, підсумовуючи проблему ідентичності азіатських хуну III ст. до н.е. і європейських гунів IV-V ст. н.е., подає наступне резюме: "Народ хуну, який кочував на північ від Китаю ... утворився з тюркського роду, котрий посилювався. Значна частина підкорених племен також складалася з тюрків, хоча ... до складу держави входили й інші племена, зокрема: монгольські, тунгузькі, корейські та тибетські" [8, с. 118]. Далі К. Інотарнцев констатує: "Після розпаду держави на дві частини

(викликаною, скоріш, політичними і культурними причинами, ніж етнічною відмінністю...) північні хуну не могли зберегти самостійність, і частина їх виселилася на Захід ... Хуну пройшли ... через Дзунгарію й Киргизькі степи і вступили у Східну Європу в другій половині IV століття” [8, с. 118].

Узагальнює дослідник свій погляд на проблему наступними словами: “В Північно-Західній Азії та у Східній Європі тюрки хуну, або гуни, зіткнулися з іншими племенами. Перш за все, на їхньому шляху стояли племена фінські. Чим далі рухалися гуни, тим більше рідшав серед них тюркський елемент. Вірогідно, що між підданими Моде і Аттіли було мало спільного. Однак нам здається безсумнівним, що вторгнення грізних завойовників IV-V століть знаходиться у зв'язку і викликано переворотами на крайніх східних границях Азії” [8, с. 119]. Таким чином, згідно з твердженням К. Іностранцева, коли гуни поширилися у Європі, їхній етнічний склад уже не був однорідним, а навпаки – складав строкату суміш різних племінних об'єднань.

З іншого боку, в 40-х рр. XX ст. дану концепцію заперечував американський вчений О. Менчен-Хелфен. Цей дослідник сформулював три ключові положення: теорія, згідно з якою гуни (Huns) самостійно мігрували з Далекого Сходу, не може бути підтримана ні прямими, ні дотичними письмовими або археологічними доказами; відсутні докази того, що гуни й хуни (Hsiung-nu) мали єдину мову спілкування; мистецтво гунів докорінно відрізняється від мистецтва хуну [23, с. 242-243]. Проте радянський фахівець Л. Гумільов на початку 60-х рр. минулого століття виступив з рішучим спростуванням неаргументованої позиції американського історика. Л. Гумільов, за його власним визначенням, “зробив спробу внести необхідні уточнення, які дозволяють ... більш вірно встановити хід подій” [5, с. 662].

Ось яку систему доказів наводить він сам: “О. Менчен-Хелфен справедливо вказує, що лінгвістичних даних для ототожнення хуну і гунів не має, оскільки мова тих та інших нам не відома ... але в ту віддалену епоху тюркська і монгольська мови стояли близько одна до одної, й обидва народи запозичували один у одного слова ... Слід зазначити, проте, що єдина вціліла хунська фраза прочитана М. Арістовим (див. його статтю “Нотатки про етнічний склад тюркських племен і народностей” [1, с. 138-175]. – *М.Ч., Я.Я.*), як тюркська, але ж лад мови значить більше, ніж окремі слова. О. Менчен-Хелфен, нехтуючи цим фактом, відкидає гіпотезу В. Бартольда, що нащадком хунської мови у Європі є чуваська, не пропонуючи натомість нічого. Однак скепсис його не виправданий. Дослідженням Б. А. Серебреннікова доводиться, що в тюркському струмені чуваської мови прослідковуються тюрко-монгольські паралелі від часу більш древнього, ніж вторгнення Батия, котрі демонструють, що тюркомовні пращури чувашів жили біля Байкалу. Ці роботи не могли бути відомі Менчен-Хелфену, коли він писав свої статті, але вони спрямовують один з його найбільш гострих доводів проти нього самого” [5, с. 662].

Свою аргументацію Л. Гумільов ґрунтує на логічній антитезі: “Набагато серйознішими є заперечення О. Менчен-Хелфена по лінії історичної

критики нарративних джерел. Хірт будував доказ тотожності гунів і хуну на тексті Вей-шу, де повідомляється про завоювання країни Суде народом хуні. При цьому під Суде розумілась країна алан, під хуні – хуни, вони ж гуни. О. Менчен-Хелфен переконливо показує, що Суде – це Согд, а хуні не можуть бути хунами. Він припускає, що хуні – це ефталіти, віддаючи данину ототожненню ефталітів з іонітами. Відносно слабкості аргументу, який базується на помилковому розумінні топоніму Суде, Менчен-Хелфен, безумовно, правий. Далі в якості дуже сильного аргументу проти міграції хунів на Захід Менчен-Хелфен висуває той факт, що гуни (Huns) з'явилися у Причорномор'ї до середини II століття н.е. Щоб довести неможливість переселення гунів, він спростовує гіпотезу Хірта про те, що це були залишки військ Чжи-чжи шаньюя, розгромлені в 36 р. до н.е. І тут він також повністю правий. Однак Менчен-Хелфен випускає з виду правильну дату відходу хунів на захід – 50-ті роки II століття н.е.; всі наведені ним заперечення не дійсні” [5, с. 662-663].

Останню частину наукової полеміки з американським вченим Л. Гумільов присвятив з'ясуванню етноісторичних та археологічних реалій гунського цивілізаційного субстрату, який на експлікаційному й інтерпретаційному рівні зі сторони О. Менчен-Хелфена не виглядають до кінця переконливо. У даному сенсі радянський науковець послідовно аргументує власне бачення існуючої проблеми. “Етнографічні заперечення О. Менчен-Хелфена зводяться, підкреслює він, до наступного: гуни були безбороді, оскільки вищипували собі бороди (зноска на Амміана Марцелліна), а хуни бородаті й носаті (посилання на те саме джерело); це вірно; проте хіба європейці не міняли моди на носіння бороди і голення? Чому ж відмовляти в цьому хунам? Хуни, на думки Менчен-Хелфена, носили коси, а гуни носили волосся, “охайно підстрижені в кружалко” (зноска на Пріска). Однак коси носили тільки тоба, що й відрізняло їх від інших племен настільки, що їм навіть було дано прізвисько “косоплети”. Хуни носили волосся на проділ, акуратно підстригаючи його у кружало, що видно на бляхах з Ноїн-ули, де ця “зачіска” прикрашає голову антропоморфного бика.

Далі Менчен-Хелфен відзначає звичай гунів убивати літніх людей, котрого не було у хунів (але такі звичаї можуть і виникати), й звичай деформації черепа (зноска на Сидонія), який у хунів також не зафіксовано. Між тим, Г. Ф. Дебец вказує саме на краніологічну близькість могильників Угорщини і Забайкалля, вважаючи, що ті та інші належать палеосибірській расі” [5, с. 664].

І нарешті, констатує Л. Гумільов, “...остання група заперечень Менчен-Хелфена – свідцтва археології: він встановлює археологічну близькість гунів із сарматами, що більш ніж природно, оскільки кочовики-гуни могли награвувати речі у переможених ними алан. Далі Менчен-Хелфен вказує, що європейські речі, приписані гунам, відмінні від азіатських речей, пов'язаних з хунами, і в цьому бачить підставу для того, щоб відкинути ідентичність хуну і гунів. Дійсно, в Ордосі для хунів працювали одні майстри, а в

Паннонії для гунів інші. Проте ця відмінність – не показник для кочового племені, яке не має власних ремісничих традицій. Крім цього, археологія не так уже й безапеляційно підтверджує тезу несхожості хуну і гунів. Знайдена на Каталаунській полі ручка жертвовної посудини свідчить про її близькість до бронзових китайських посудин, що походять за стилем від епохи Шан. Подібні знахідки були зроблені в Угорщині, Силезії, на півдні Росії, у Гірському Алтаї, Монголії та Ордосі. Внаслідок цього, заперечення Менчен-Хелфена про ідентифікації хуну і гунів є безпідставними, хоча поставлена ним проблема – причина несхожості тих та інших – негативним аналізом не знімається” [5, с. 664-665].

Отже, зважаючи на поставлену з 60-х рр. XX ст. й існуючу до сьогоднішнього гостру наукову полеміку і, таким чином, не розв’язану до кінця проблему етнічної ідентифікації племен т.зв. європейських гунів, актуальним залишається і заклик самого Л. Гумільова, який вказує (при одночасному обґрунтуванні своєї оригінальної версії), де, можливо, слід шукати відповіді на це дискусійне питання: “Хуну та гуни були дійсно не схожі одне на одне, і задача історика – пояснити витоки цієї несхожості, що можна і необхідно зробити аналізом перебігу подій, навіть до найдрібніших, за період I-II століть н.е.” [5, с. 665].

Протягом останньої третини минулого століття світова гунологія, не втрачаючи традицій європейської варваристики кінця XIX – першої половини XX ст. (варто, наприклад, згадати імена Г. Вебера [3], У. МакГоверна [25], Т. Ходжкіна [16, 17], Р. Броунінга [11], С. Гордона [15], Дж. Робінсона [27], Л. Альфана [2], Дж. Харматти [18]) суттєво розвинулася.

Разом з тим, враховуючи досягнення попередників, сучасні дослідники великих азіатських номад минулих віків – Дж. Мен [22], У. Пол [26], Б. Ісаак [20], М. Тодд [28], Л. Мюссе [9], Г. Вернадський [31], Е. Томпсон [10, 29, 30], Р. Хатхер [19], Р. Уеллс [32] та ін. [7, 12, 13, 14, 21] – продовжують розглядати складні проблеми, серед яких на одному з перших місць залишається і проблема етноцивілізаційної атрибуції гунів. Інша провідна тема номадистів кінця XX – початку XXI ст. – вивчення характерних рис та мотиваційної специфіки міграційних хвиль варварів, розкриття кінцевої спрямованості їх військово-політичних контактів з Римською імперією, у тому числі – врахування провідного гунського чинника.

У даному контексті зупинимось на поглядах двох відомих французьких варварологів – Луї Альфана і Люсьєна Мюссе, точніше, на їхньому узагальненому висвітленні саме гунської інвазії на Європу. Л. Мюссе, аналізуючи витоки, умови і складові першої хвилі суходільних нашесть, зазначає: “Рушійною силою цього першого міграційного вибуху стала чудернацька група з трьох народів – тюрків (?), іранців і східних германців. Маршрути їхньої подорожі по Європі залишалися найбільш довгими й примхливими; вони невпинно рикошетували одне від одного та окреслили поле для всієї історії IV і V ст.” [9, с. 41]. Було би помилкою вважати, що гуни, навіть відігравши вирішальну роль на початку великої міграційної хвилі кінця

IV ст., при першій же появі стали головними і непримиренними ворогами Риму. Перший тривожний сигнал, що пролунав 375 р. – напад на державу готів та її знищення, – римляни не почули. Східна Римська імперія, зі свого боку, попервах підтримувала мирні відносини з азіатськими прибульцями і, можливо, посприяла їх закріпленню на території Паннонської рівнини біля 390 р. У той час, коли на Балканах головну загрозу “випромінювали” вестготи Аларіха, приязність гунів була цінною перевагою. Незгода сталася лише після того, як готи вирушили до Італії через спробу гунського короля Ульдїна в 408 р. утвердитися у Фракії й Мезії [9, с. 41-42].

Що стосується Заходу, то, не почувачи себе у безпосередній небезпеці, він міг протягом ще майже п'ятдесяти років проводити політику союзу з гунами. Найбільшу майстерність в цьому плані демонстрував Аецій: майбутній магістр римського війська провів молоді роки (починаючи з 406 р.) як заручник у гунів [22, с. 63]; крім особистих контактів він “привіз із собою живе захоплення їх військовими талантами” [22, с. 63]. У вирішальні моменти своєї кар'єри Аецій використовував допомогу гунів – проти вестготів у 427 р., франків – у 428 р., бургундів – 430 р., і саме у них переховувався під час опали в 432-433 рр. На знак вдячності та дружби він допоміг їм утвердитися в Паннонії, й гуни залишалися союзниками Рима чи друзями окремих римських державних діячів набагато довше, ніж ворогами. До тих пір, поки протягом 425-434 рр. гуни не утворили в Паннонії справжньої держави – кардинальна зміна, котрій вони були зобов'язані королям Мундзуку і Рузі, батькові й дядькові Аттілі, вони не становили серйозної небезпеки європейським етносам.

Л. Мюссе в даному питанні висуває таку ідею: “Існують достатньо вагомі підстави вважати, що за взірць була прийнята держава Сасанідів, чий вплив на мистецтво гунів не викликає сумнівів. Ритуали, яких дотримувались у присутності короля, на кшталт падіння на коліна або жертвовного пиття, скоріш за все, були запозичені з іранського церемоніалу, як і діадема, котра слугувала символом одноосібної влади. Соціальна трансформація, яка почалась із появою спадкової королівської влади, замінила древню племінну структуру пануванням придворної знаті, котра збагачувалася за рахунок здобичі. Цей прошарок, очевидно, був достатньо неоднорідним: крім справжніх гунів, він включав германців і, як мінімум, одного паннонського римлянина, Ореста (батька майбутнього імператора Ромула Августула), главу королівської канцелярії. За свідомством Пріска, посла, який прибув з Константинополя в 449 р., при Аттілі навіть робилися спроби створити якусь подобу столиці королівства: крім свого пересувного табору, король мав дерев'яний палац (див. мал. 3) і кам'яні терми, зведені з матеріалу, привезеного з Імперії” [9, с. 42-43].

Характеризуючи інституціональні та структурні особливості гунської держави, французький історик висловив концептуальну думку: “Ця монархія, що тільки-но почала зароджуватись, була зобов'язана своєю силою військовому мистецтву, успадкованому нею від кочових племен. Можливо,

Мал. 3. Аттіла та його вояки пирують у власному палаці. Ілюстрація з журналу National Geographic за 1962 р.

в тому, що стосувалося кінноти, гуни не могли суперничати з аланами, чії коні славилися своїми достоїнствами ще з III ст., однак їхня кіннота була багаточисельною, невтомною і чудово засвоїла тактику східних лучників. Чи включала вона до того ж важку кінноту, одягнену в обладунки, як в Ірані або у ефталітів? Цього стверджувати не можна. Озброєння гунських вершників складалося з тугого луку, стріл із трикутними наконечниками, дерев'яного сідла, хлиста, аркана, двосічної чи простої шаблі (див. мал. 4, 5). Навколо цього гунського ядра концентрувалися частини з васальних народів, у більшості своїй германських” [9, с. 43].

Так само проблемним питанням залишається і чітка територіальна локалізація гунів на європейському континенті. Зрозуміло, що важко відвести кочовій державі певну територію. Одні дослідники (Г. Вебер [3], Г. Вернадський [31], К. Інстранцев [8], У. МакГоверн [25]) говорять про імперію гунів, яка охоплювала території від Одера до Іртиша, інші (Дж. Харматта [18], М. Бабкок [12], Дж. Мен [22]) обмежують державу Аттіли сучасними Угорщиною та Румунією (із застереженнями в тому, що стосується Нижнього Подунав'я). Перша версія, як підкреслює Л. Мюссе, відрізняється зайвим розмахом: мова йде не про політичне панування, а про ареал цивілізації. Другу позицію можна сприймати, тільки якщо відтінити її деякими міркуваннями стосовно щільності населення; гуни “досить

Мал. 4. Гунський вершник з луком. Кінець IV-V ст. Сучасна реконструкція.

Мал. 5. Гунський воїн IV-V ст. на коні. Реконструкція з книги Д. Веррі "Війни античності".

щільно заселяли лише східну частину т.зв. пуші (puszta), але розсилали свої авангарди на прилеглі рівнини, у Сербію, Валахію, на Україну і навіть у Силезію” [9, с. 43].

В епоху Аттіли гуни були пануючою силою варварського світу. Багато германських племен вчилися у них, взявши цю номаду за взірць (особливо відчутно дана тенденція реалізувалась у бургундів) [3, с. 32]; прямим підтвердженням наявності гунського впливу на германців і престижу гунських традицій серед останніх є епос про Нібелунгів. Археологія підтверджує одну зі складових цього престижу – надзвичайна “ряснота” золота у гунської аристократії. Аттіла піддав іспиту могутність, досягнуту попередниками. Отримавши владу в 434 р., протягом наступних п’ятнадцяти років свого правління (до 445 р. престол Аттіла ділив із братом Бледою) він неодноразово здійснював грабіжницькі походи на Схід. Захід, який тоді перебував під владою Аеція, гунів усіялко підтримував. Кожного року гуни і їхні сателіти – остготи, гепіди, руги, ругели та скіри – вторгалися на Балкани; в 447 р. вони перетнули Македонію, дійшовши до Фермопіл. Майже всі великі міста – Наїс, Вімінак, Сингідун, Сирмій – були розорені [3, с. 34]. У 449 р. Аттіла, перебуваючи на вершині своєї могутності на Сході, прийняв посольство, відряджене в його польовий табір у Валахії візантійським імператором Феодосієм II: саме про що подорож Пріск склав розповідь – головне джерело, яким послугодуються при вивченні держави гунів.

Наступного року гунський керманіч різко змінив політичний вектор. Уже декілька років візантійці і ряд галльських племен наполегливо “штовхали” Аттілу на Захід. Ще в 449 р. він прийняв з візитом Євдоксія, главу галльських багаудів; той, зрозуміло, натякнув про спокусливу слабкість римського панування на галльських землях. До Аттіли зверталися й представники одного франкського клану з метою добитися перемоги для свого ставленика [22, с. 88]. Не останню роль відіграли переговори гунів з вандалами стосовно ймовірного військового союзу проти вестготів, не кажучи вже про невдалі заручини Аттіли з удовою Гонорією, сестрою східно-римського василевса Валентиніана III. Отже, можна стверджувати: зміна політичного вектора не була спонтанною примхою варвара, який сліпо нищить те, що знаходиться прямо перед ним, а стала результатом дипломатичної підготовки і доскональній поінформованості. Мета, разом з тим (і про це також слід пам’ятати), у гунів залишалася незмінною, як під час східних експедицій, – не завоювання, а захоплення максимальної кількості здобичі за мінімального ризику.

Перший набіг уверх, по лівому берегу Данувія (Дуная), було здійснено на початку 451 р. (у березні), далі гунське військо реалізувало швидкий “кидок” у напрямку Рейна і переправу через нього в районі Майнца; територія сучасної Бельгії зазнала тотального пограбування, а 7 квітня Аттіла спалив Мец [22, с. 91]. Наприкінці травня гуни з’явилися під стінами Орлеана. На допомогу з Італії прибув Аецій, проте запізнився (він чекав своїх союзників вестготів). В даній ситуації Аттіла, переслідований “римлянами” (насправді

римська армія становилау неймовірну суміш з варварів, від франків до бургундів, включаючи навіть галів з Арморіки) і військом вестготського короля Теодоріха, зробив поворот на 90 градусів.

Між 20 та 24 червня 451 р. гунського керманіча, як відомо, наздогнали в Шампані, змусили спочатку відійти до Рейну, й після неминучого зіткнення (воно відбулося поблизу Труа), т.зв. битви при Каталаунських полях або правильніше – при *campus Mauriacus* (Мавріакському полі; сучасні фахівці [20, 22, 26, 29] ідентифікують цю назву з містечком Муаре в комуні Дьєрре-Сен-Жюльєн, на відміну від середньовічних хроністів і вчених XIX ст. [3, 16, 27], які дану місцину помилково “розташували” на рівнині Шалона, тобто на полях біля села Каталауни), він, за великим рахунком, не програвши Аецію, завершив свій відступ без будь-яких перешкод з боку римського полководця, повернувся під кінець літа у Паннонію, а в наступному році почав широкомасштабне вторгнення в Італію. Укріплення Фріулі Аттіла взяв штурмом; до липня 452 р. гуні захопили Аквілею (одну з найпотужніших на той час римських фортець), Падую, Мантую, Віченцу, Верону, Брешію й Бергамо [31, с. 407]. Можливо, Аттіла мав намір йти на Рим (Равенна завдяки своїм болотам вважалася неприступною), і це спричинило його легендарну зустріч з римським Понтифіком на річці Мінціо; даний факт (якщо він справді мав місце) є, тим не менш, надзвичайно складним для об’єктивної аргументованої наукової оцінки. Грізному гуну була запропонована Гонорія і контрибуція, однак хіба за цим він вирушив на Захід чи все ж таки у зв’язку із початком походу нового візантійського імператора Маркіана – на Дунай? Окреслена проблема на сьогодні не знайшла послідовного обґрунтованого висвітлення у фаховій літературі і потребує подальшого вивчення.

Зі смертю Аттіли 453 р. його сини, Еллак і Ернак, як федерати Рима, почали уособицю за право наступництва, а союзні германці скористалися цим, аби знов здобути незалежність. Еллак напав на заколотників, зазнав поразки і загинув на річці Недао в Паннонії 454 р. Дана подія поклала край домінуванню гунів у Європі. Втративши свій військовий престиж і політичний вплив на міжнародній арені, вцілілі гунські клани перетворилися на звичайне плем’я. Частина гунських військових загонів найнялася на службу до візантійців й була розквартирована на південь від Данувію [15, с. 299]; інші групи залишилися у Східній Паннонії на умовах виплати Риму данини [21, с. 426]; решта повернулася на степові території сучасного півдня України [9, с. 45]. Війна між останніми двома (з дев’яти) синами Аттіли, Ернаком і Денгізиком, привела гунів до загибелі. В ромейських джерелах поодинокі згадки про них зустрічаються ще до правління Зенона (474-491), далі настає тиша й починається легендизація.

Л. Мюссе свій висновок, в цілому прямолінійний і категоричний (в дусі А. Гуревича), формулює таким чином: “Через галас, котрий накоїв Аттіла, назва гунів не забулася. Ряд історіографів застосовував її до інших степових народів (аварів, мадярів). І навпаки, багато хто з племен висував свої права на їхню спадщину, особливо болгари і сікули (угорські горці Трансільванії).

Не дивлячись на політичні таланти своїх вождів, народ гунів залишив в історії лише негативний слід, дещо перебільшений літературою. Він був посправжньому великий тільки на чолі коаліції, у котрій, без сумніву, переважали германці. Коли ж вдача зрадила, ці сателіти повернули собі свободу, і одного покоління стало, щоб гуни зійшли з історичної сцени” [9, с. 46].

Луї Альфан, французький історик старшого покоління, навпаки, доволі стримано і обережно (з точки зору підсумкових оціночних критеріїв, робить свої аналітичні узагальнення щодо гунського феномена на європейській етнополітичній арені IV-V ст. Він, зокрема, пише: “Імперія гунів була крихкою: коли Аттіла помер, не знайшлося жодного, хто зміг би продовжити його справу. Практикуючи полігамію, він народив на світ від своїх численних шлюбів багато дітей, між котрими й була тепер розділена влада. Ні одному з них не було під силу викликати повагу у германських народів, які з кінця попереднього століття одне за одним мимоволі схилили голови під гунське ярмо. В той самий рік, коли помер великий цар, германці підняли загальне повстання, і після битви (на річці Недао. – М. Ч., Я. Я.), у котрій гепіди, остготи і їх союзники перемогли на рівнинах Паннонії його старшого сина Еллака, підвладна гунам територія скоротилася до області, обмеженої пониззями Дунаю і причорноморськими степами. Це означало раптову загибель найобширнішої варварської імперії з відомих до цього Європі” [2, с. 31].

У наступній сентенції вчений резюмує: “Історія гунів, однак, на тому не скінчилася: великий народ не зник повністю зі світової арени, на котрій його діяння лунали протягом цілого століття. Проте, втративши організацію зі смертю керманіча, строката маса цих азійських орд, яку згуртували несподівані успіхи при Рузі, а потім при його нащадках, знов розсипалася і поринула у хаотичний стан, щоб пізніше набути певних форм вже у більш вузьких рамках, в котрих, однак, швидко визначаються етнічні особливості кожної групи. На заході значна частина гунського народу – гуни-кутургури, або кутригури – залишалися в області нижнього Дунаю і у Причонор’ї до Дніпра. Років п’ятнадцять після смерті Аттіли вона продовжувала під проводом одного з його синів, Денгізика, турбувати уряд Константинополя постійними набігами на землі імперії, перш за все, на Фракію. Нарешті в 468 р. Денгізик був захоплений у полон і вбитий; його голову навіть відвезли в якості трофея до столиці Східної імперії, і декілька років про ватаги, які він до того водив на грабунок, нічого не було чути. Потім, з 481 р., вони знов змусили говорити про себе, з’явившись під іменем “болгар”, яке виникло в історії саме тоді і яким вони, вірогідно, мали завдячувати притоку нових елементів з азійських рубежів” [2, с. 31].

Для об’єктивності необхідно підкреслити, що деякі лінгвісти, наприклад угорський вчений Дьюла Немет, відкидають ідентичність гунів і болгар. Разом з тим, на думку багатьох варварологів (С. Гордона [15], Р. Броунінга [11], Г. Гердонуя [14]), болгари в очах римського світу були справжніми нащадками гунів, а для ромеїв перетворилися на постійних ворогів, періодично створюючи імператорам Візантії серйозну зовнішню загрозу.

Л. Альфан узагальнення, які стосуються останнього періоду активної гунської історії, закінчує простою описовою, дещо розпливчастою констатацією: “На схід від Дніпра інші орди перетворилися у самостійні народи: між Дніпром і Доном – гуни-утігури, далі на схід, між Доном, Кавказом і Каспійським морем, – сабіри, які утворилися, вірогідно, з різних етнічних субстратів, і важко піддаються аналізу. У подальшому й інші народності дають про себе знати в різних частинах обширного простору, колись підкореного Аттілою, – наприклад, у долині Волги, де в кінцевому результаті виникне Волзька Булгарія. Але сама гунська імперія перестала існувати, і, перш ніж на її уламках піднімуться нові азіатські імперії, Європа на деякий час зможе перевести подих” [2, с. 31-32].

Зрештою, заслуга Аттіли перед своїм народом полягає лише в тому, що він відсунув загибель гунів на двадцять років. У VI ст. степи до Дону і берега Чорного моря підкорили тюркюти, яким допомогли хазари. Поява гунів у Європі свого часу прискорила виникнення двох германських королівств: вестготського – з центром у Тулузі, і остготського – в Італії. Крім того, існування імперії гунів допомогло стримати процес германського розчленування Імперії: по-перше, гуни, завоювавши германські племена Центральної Європи й утримуючи їх під контролем, на багато років послабили тиск на римські кордони; по-друге, і Східна, й особливо Західна Римські імперії активно використовували гунів у якості найманців (до того ж не надто дорогих), котрі були суттєвим військовим ресурсом у боротьбі з вестготами та бургундами. Фактично гуни певною мірою відстрочили крах грецько-римської цивілізації, частково нейтралізувавши тотальну “германську загрозу”. Однак гуни не могли запропонувати європейським етносам нічого, крім економічної, соціальної та культурної деструкції; їх суспільство було непроможне репродукувати будь-які ідеї, філософські погляди, медичні знання, нові духовні ідеали, оригінальні релігійні або моральні принципи. Гуни лише спромоглися вселити жах у германців, змусивши останніх залишити обжиті місця й тікати до римлян по допомогу.

Доречно також відзначити, що насправді хрестоматійну подію – усунення аріаніном Одоакром у 476 р. з престолу тринадцятирічного Ромула Августула, а отже, офіційну ліквідацію Західної Римської імперії – слід розцінювати як захоплення влади людьми Аттіли, і ось чому: батьком Ромула був Орест, вже згадуваний секретар гунського правителя; після смерті останнього він знову став римським громадянином, у 475 р. отримав посаду командувача військом на Заході, після чого звів свого сина в імператори; батьком самого Одоакра був ад’ютант Аттіли Едекон.

(Далі буде)

Джерела та література: 1. Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племён и народностей // Живая старина, 1896. – Т. III-IV. – С. 138-175; 2. Альфан Л. Варвары от Великого переселения народов до тюркских завоеваний X века. – СПб.: Евразия, 2003. – 415 с.; 3. Вебер Г. Всеобщая

история. – М.: Тип-ия бр. Свешниковых, 1893. – Т. IV. – XII, 678, V с.;

4. Гуревич А.Я., Харитонович Д.Э. История средних веков. – М.: Интерпракс, 1995. – 335 с.;

5. Гумилёв Л.Н. История народов хунну. – М.: АСТ, Люкс, 2004. – 701 с.;

6. Гумилёв Л.Н. Некоторые вопросы истории хуннов // ВДИ, 1960. – № 4. – С. 120-125;

7. Джонс Т., Эрейра А. Варвары. – М.: Столица-Принт, 2007. – 464 с.;

8. Иностранцев К.Н. Хунны и гунны. Разбор теории о происхождении народа хунну китайских летописей, о происхождении европейских гуннов и о взаимных отношениях этих двух народов. – Л.: ЦИК СССР. Ленинградский институт живых восточных языков, 1926. – II, 152 с. (Труды туркологического семинария. – Т. 13);

9. Мюссе Л. Варварские нашествия на Европу: Германский натиск. – СПб.: Евразия, 2006. – 399, 17 с.;

10. Томпсон Э.А. Гунны. Грозные воины степей. – М.: Центрполиграф, 2008. – 256 с.;

11. Browning R. Where was Attila's Camp? // Journal of Hellenic Studies, 1953. – Vol. LXXIII. – P. 141-145;

12. Babcock M.A. The Night Attila Died: Solving the Murder of Attila the Hun. – Berkeley, 2005. – VII, 441 p.;

13. Fothi E. Anthropological Conclusions of the Study of Roman and Migration Period's // Acta Biologica Szegediensis, 2000. – Vol. 44. – № 1-4. – P. 87-94;

14. Gardonyi G. Slave of the Huns / Tr. Feldmar A. – Dent, 1969. – 214 p.;

15. Gordon G.D. The Age of Attila. Fifth century Byzantium and the Barbarians. – Ann Arbor, 1960. – VIII, 331 p.;

16. Hodgkin Th. Italy and her invaders: In 8-th v. – Oxf., 1894. – Vol. II. – XVI, 582, III p.;

17. Hodgkin Th. The Barbarian Invasions of the Roman Empire: In 6-th v. – Folio Society, 2002. – Vol. III. – X, 605 p.;

18. Harmatta J. Hun Society in the Age of Attila // Acta Archaeologica (Budapest), 1952. – P. 277-305;

19. Heather P. Fall of the Roman Empire. – Macmillan, 2005. – XII, 662 p.;

20. Isaac B. The Limits of Empire: The Roman Army in the East. – Oxf., 1990. – XIV, 470 p.;

21. Jones A.H.M. The Later Roman Empire. 284-602. – Blackwell, 1986. – XXXVII, 763 p.;

22. Man J. Attila. – Transworld, 2005. – IX, 330 p.;

23. Maenchen-Helfen O. The Legend of the Origins of Huns // Byzantion. American Series. V, 1945. – Vol. XVII. – P. 244-252;

24. Maenchen-Helfen O. The Huns and the Hsiung-nu // Byzantion. American Series. III, 1945. – Vol. XVII. – P. 222-243;

25. McGovern W. The early Empires of Central Asia. – L., 1939. – IX, 435 p.;

26. Pohl W. Kingdoms of the Empire: The Integration of Barbarians in Late Antiquity. – Brill, 1997. – XIX, 406 p.;

27. Robinson J.H. Readings in European History. – Boston, 1905. – XXIII, 385 p.;

28. Todd M. Everyday Life of Barbarians. – Bastford, 1972. – 227 p.;

29. Thompson E.A. Romans and Barbarians: The Decline of the Roman Empire. – Wisconsin, 1982. – 553 p.;

30. Thompson E.A. The Huns. – Blackwell, 1996. – 279 p.;

31. Vernadsky G. The Eurasian nomads and their impact on medieval Europe // Studi Medievali, 1963. – Vol. IV. – P. 401-434;

32. Wells P.S. The Barbarians Speak: How the Conquered Peoples Shaped Roman Europe. – Princeton, 1999. – 392 p.